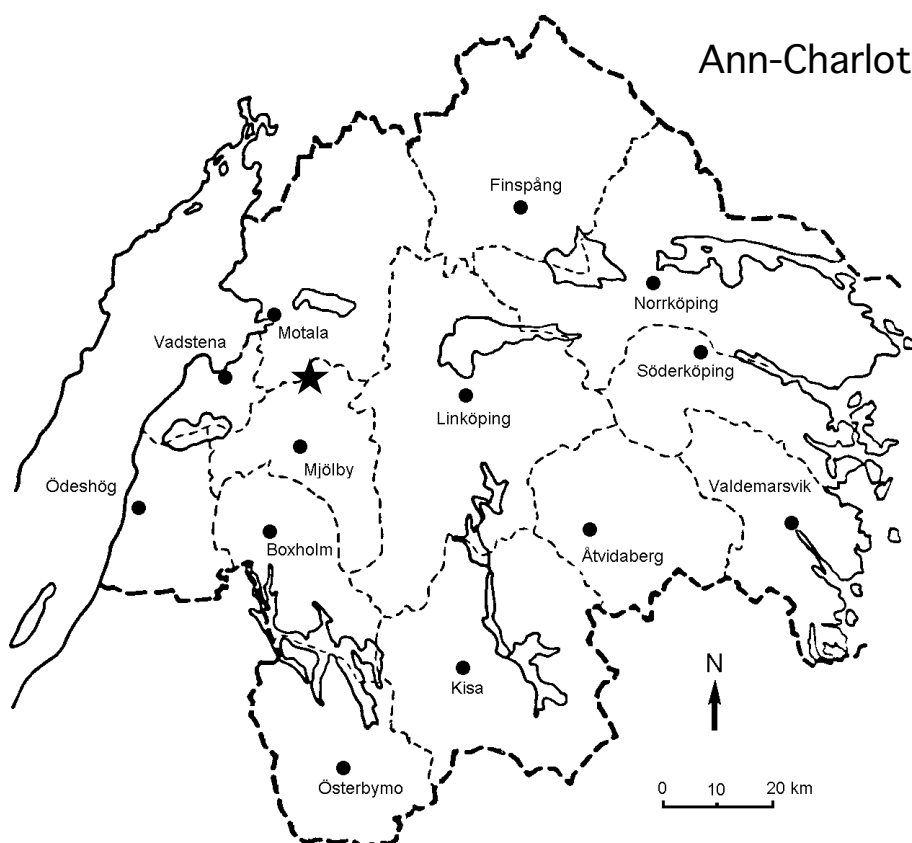

Arkeologisk forskningsundersökning
Delrapport 1

En medeltida ödegård på Melstad bys utmark

RAÄ 66
Melstad 4:7
Vallerstads socken
Mjölby kommun
Östergötlands län

Rapport 57:2001

Ö S T E R G Ö T L A N D S   L Ä N S M U S E U M

Tekniska uppgifter

Fastighet: Melstad 4:7
Socken: Vallerstad
Kommun: Mjölby
Län och landskap: Östergötland

Fornlämning: RAÄ 66

Ekonomiska kartans blad: 085 62 (8F 6c Rimstad)
Koordinater: X6481800, Y1462400

Typ av undersökning: Arkeologisk forskningsundersökning
Länsstyrelsens dnr: 220-5768-99
ÖLM diariernr: 271/99
ÖLM kontonr: 5901

Uppdragsgivare: Östergötlands länsmuseum
Kostnadsansvarig: Östergötlands länsmuseum

Fältarbetsledare: Ann-Charlott Feldt
Personal: Bojan Andersson, Berth Axelsson, Helena Axelsson, Annicka Clarmo, Martin Edlund, Helene Hjertstedt, Anna-Greta Johansson, Berit Jonsson, Anna Kidfelt, Göran Kidfelt, Ingemar Liljegren, Björn Magnusson, Olle Magnusson, Staffan Nordlund, Ina Samuelsson, Ulf Wadstein, Inga Wikström, Anna Vallin och Ulrika Wallin

Undersökt yta: Ca 50 m²
Fältarbete: 1999-06-12 – 1999-06-20

Foto: Film nr 1999 S 32, 1999 S 38,
1999 S 41, 1999 S 42
Fynd: ÖLM C4053:01-88

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Rapport 57:2001

© Östergötlands länsmuseum

Grafisk form:

Lasse Norr

Renritning:

Martin Edlund, Anna-Greta Johansson, Helena Axelsson, Helene Hjertstedt, Göran Kidfelt, Ina Samuelsson

Tryck:

-

Ur allmänt kartmaterial:

© Lantmäteriverket dnr 507-99-499

Ö S T E R G Ö T L A N D S   L Ä N S M U S E U M
K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 14 05 62
lansmuseum@lansmus.linkoping.se • www.linkoping.se/lansmuseum

En medeltida ödegård på Melstad bys utmark

Arkeologisk forskningsundersökning

Delrapport 1

RAÄ66

Melstad 4:7

Vallerstads socken

Mjälby kommun

Östergötlands län

Innehållsförteckning

Sammanfattning	6
Inledning	7
Områdesbeskrivning	9
Digerdöden och den senmedeltida agrarkrisen	10
Resultat av tidigare genomförda undersökningar	11
Syfte	11
Metod och dokumentation	12
Undersökningsresultat	15
Tolkningar och diskussion	28
Referenser	30
Ritningsförteckning	31

Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum inledde under 1999 ett treårigt forskningsprojekt runt en nyupptäckt medeltida ödegård på Melstad bys utmark. Projektet bedrivs i samarbete med Arkeologiska Föreningen Mjölner. Projektet föregicks av en utredning som omfattade inventering, provundersökning och arkivgenomgång.

Den medeltida ödegården är belägen på byns utmark, i ett område där det inte finns någon känd bebyggelse eller namntradition från historisk tid. På 1700-talet var området en öppen betesmark, som gradvis under 1800-talet kom att beskogas. I området finns odlingsrösen som sannolikt kan kopplas samman med ödegården.

Hittills har lämningarna efter två eller möjligen tre rökugnar, ett hus på syllstensgrund, en nedbränd byggnad utan syllstenar, en stenlagd väg/gång och tre stolphål påträffats. Den ena av rökugnarna är placerad inne i byggnaden med syllstensgrund. Tidigare dateringar av anläggningar och fynd från området pekar på att gården varit i bruk runt år 1400 e Kr.

Förutom de medeltida lämningarna finns även indikationen på att en stenåldersboplats är belägen någonstans inom ödegårdens närområde. I områdets kulturlager har en tunnackig bergartsyxa och en del av ett kvartsavslag och ett stort antal kvartssplitter påträffats.

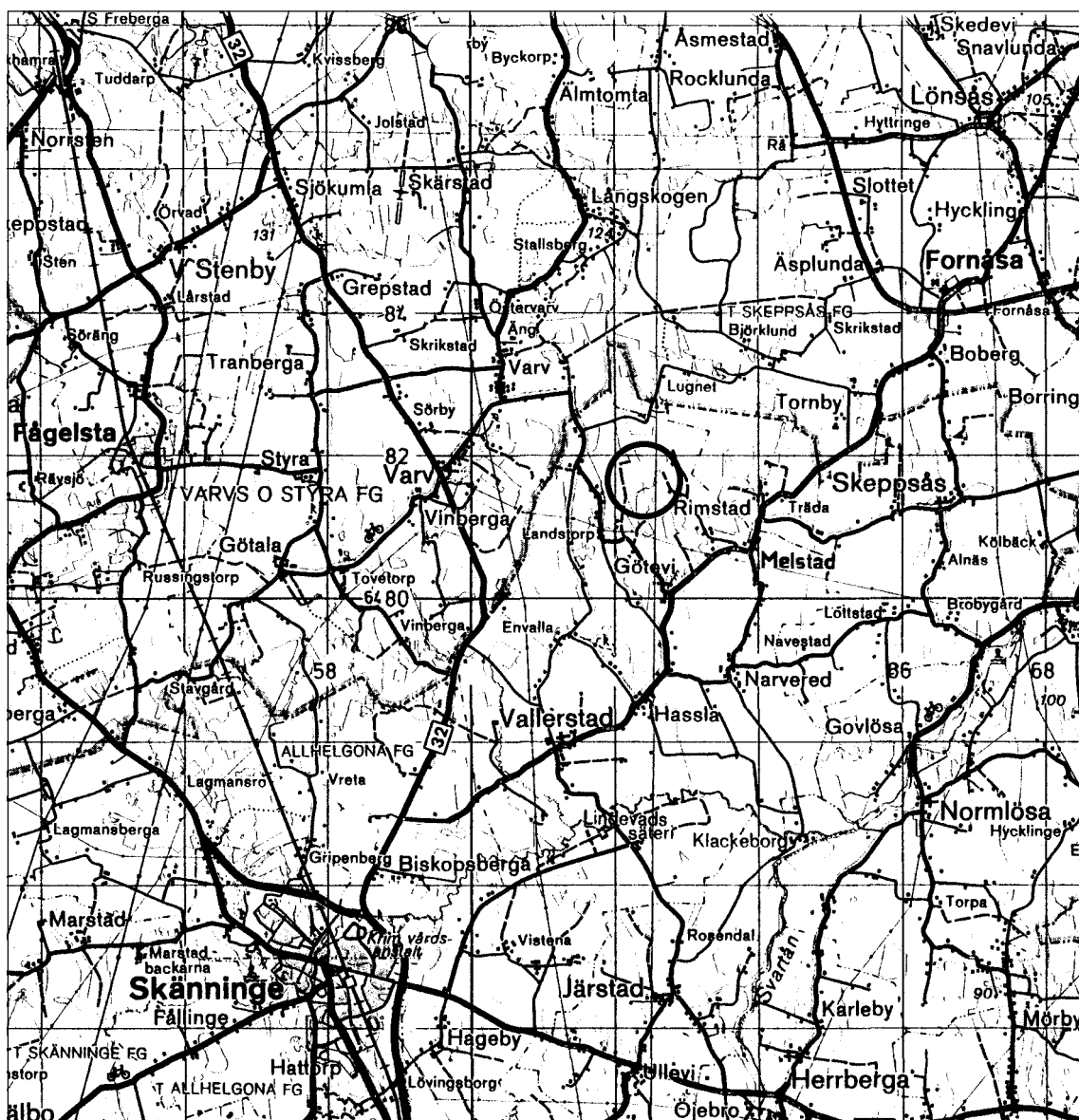
Bland de medeltida fynden kan nämnas tre knivblad, ett lieblad, en avbruten skära, ett antal brynen, spikar, hästkosöm och matrester i form av djurben. Ingen keramik från medeltid eller nyare tid har hittills påträffats.

Ann-Charlott Feldt
antikvarie

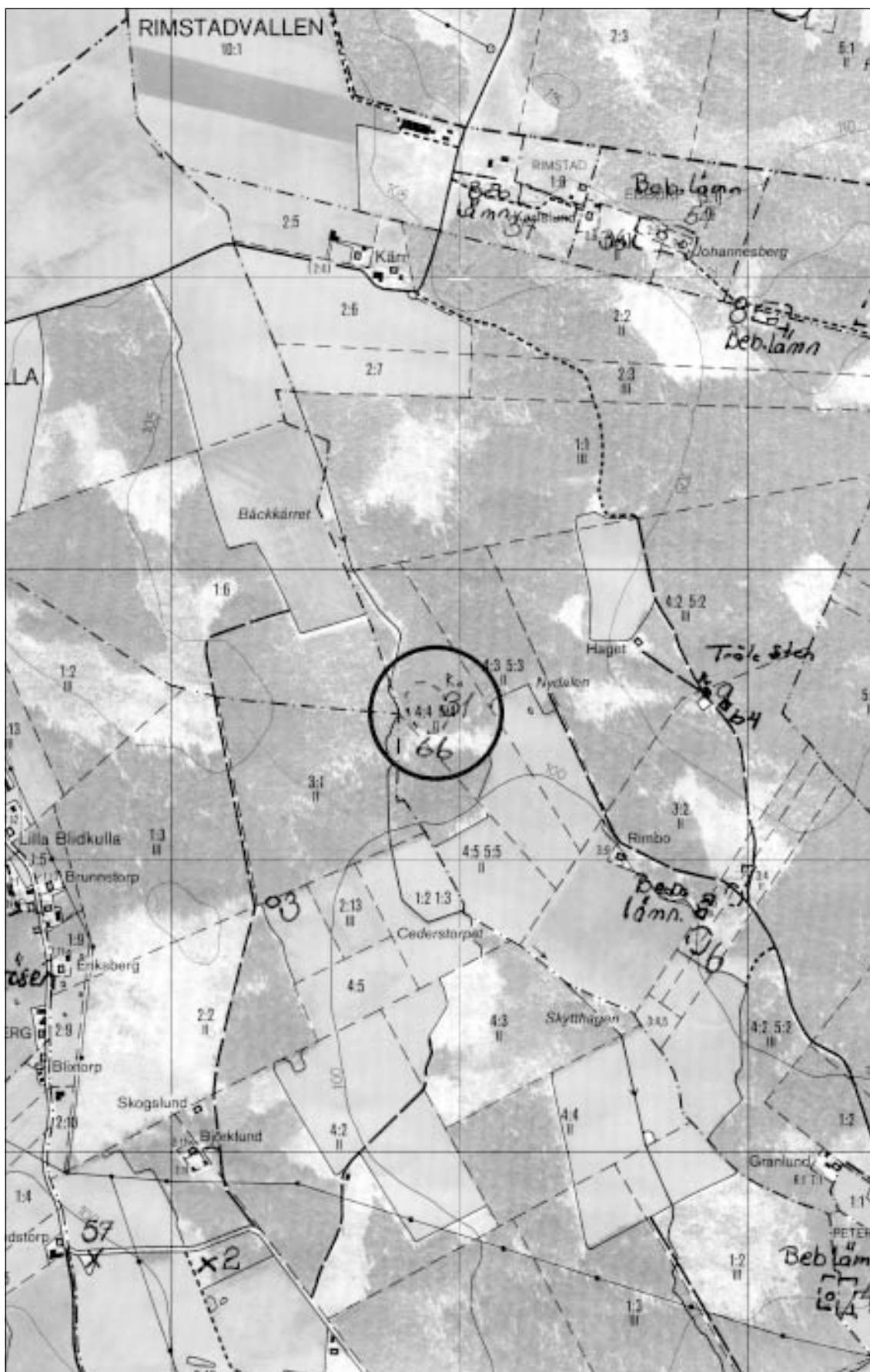
Inledning

I samband med en besiktning av ett förmodat fornlämningsområde på rubricerad fastighet påträffades sommaren 1994 två, tidigare okända, skadade fornlämningar. Under åren 1995-1998 genomfördes dels en efterundersökning i området, dels en utredning i form av inventering, provundersökning, fosfatkartering, samt kart- och arkivgenomgång. Resultatet av dessa arbeten har redovisats i en tidigare rapport (Feldt A-C, 2000). Med anledning av vad som framkommit vid ovan nämnda arbeten inleddes ett treårigt forskningsprojekt vars första fältsäsong härmed avrapporteras. Fornlämningen har av Riksantikvarieämbetet fått nummer 66 i Vallerstads socken.

Arbetet i fält utfördes till största delen 12-20 juni 1999 under ledning av undertecknad. I fältarbetet deltog även arkeolog Martin Edlund och

Figur 2. Utdrag ur Topografiska kartan med undersökningsområdet markerat.

Figur 3. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 085 62 (8F 6c Rimstad) med undersökningsområdet markerat.

medlemmarna i Arkeologiska Föreningen Mjölner. Undersökningarna har genomförts efter beslut av länsstyrelsen i Östergötlands län (Lst dnr 220-5768-99). Östergötlands länsmuseum har svarat för de arkeologiska kostnaderna. Riksantikvarieämbetet har bidragit till undersökningarna genom att bekosta sex ¹⁴C-analyser. Rapportarbetet har genomförts i samarbete med Arkeologiska Föreningen Mjölner under ledning av undertecknad.

Områdesbeskrivning

Byn Melstad är belägen i Bobergs härad och Vallerstads socken invid gränsen mot Skeppsås socken i öster. Melstad omges av byarna Götevi, Blidkulla, Narvered, Träda, Ebborp, Navestad och Rimstad. De fyra sistnämnda byarna är belägna i Skeppsås socken. Den norra delen av byns marker utgörs idag till stora delar av skogsmark medan de södra delarna utgörs av åkermark. Melstad by återfinns på Ekonomiska kartan, blad 085 52 och 085 62. Fornlämningsområdet ligger på kartans blad 085 62.

Det aktuella undersökningsområdet ligger i en, under 1950-talet, markeredd och planterad barrskog. På platsen förekommer växter som indikerar öppen betesmark, som t ex blåsuga. Området är beläget på 101-104 m ö h. Den förekommande jordarten är morän. Omkring 100 m väster om undersökningsområdet rinner en bäck, vars sträckning delvis är omgrävd i sen tid.

Ortnamnet Melstad och namnen på de omgivande byarna är i stort sett samtliga av medeltida datum eller äldre. För en genomgång av samtliga ortnamn i omgivningen hänvisas till tidigare nämnd rapport över efterundersökningen och utredningen. Inom det område som berörs av undersökningarna finns inga platsnamn som är kända i de historiska källorna eller i folktraditionen. De två platsnamn som ligger närmast undersökningsområdet är Träle sten och Sqwallervadet som båda finns omnämnda på en karta från 1735. Övriga namn i närheten av lämningarna daterar sig till senare tid och inget namn går att koppla till ödegården.

Fornminnesinventeringen i Vallerstads socken utfördes 1948 och reviderades 1980. Inom socknen finns 63 registrerade fornlämningar. Av dem är åtta belägna inom Melstad by. Samtliga registrerade fornlämningar inom Melstad by återfinns på Ekonomiska kartans blad 085 62. De utgörs av fyra bebyggelselämningar, en mangårdsbyggnad, en rest sten (RAÄ 9, Träle sten), en kvadratisk stensättning (RAÄ 31) och en fyndplats för en slipsten. Viss tveksamhet råder huruvida RAÄ 31 verkligen är en grav. Det skulle även kunna röra sig om en husgrund som hör till ödegården.

Vid genomgången av de historiska kartorna konstaterades att det aktuella området varit utmärkt under de senaste fyra århundradena. Sannolikt har så varit fallet även tidigare. På 1700-talet bestod utmarken i huvudsak av en öppen betesmark med buskar och mindre träd. Först under 1800-talet beskogas området. Undersökningsområdet berör inga av de torp som är kända på utmarken.

Den första kartan som visar utmarken upprättades 1735. På denna finns en vägsträckning markerad som passerar undersökningsområdet. Vägen går från Träle sten i öster över Sqwallervadet i väster. Träle sten fungerar på denna karta som en gränsmarkering. Bygränsen ändras till sitt nuvarande läge 1753.

Digerdöden och den senmedeltida agrarkrisen

Under senare delen av högmedeltiden och tidig senmedeltid sker något som påverkar Skandinaviens befolkning. En kraftig befolkningsminskning äger rum och ett stort antal gårdar, i vissa fall hela bygder, ödeläggs. En vanlig och spridd förklaring har varit digerdöden. Detta är dock en alldeles för enkel generalisering av ett förlopp som pågår under nästan ett århundrade.

Digerdöden är det mest kända svenska namnet på den farsot som svepte över Asien, Europa och norra Afrika vid mitten av 1300-talet. Ursprungligen kallades pesten för ”stora pesten” eller ”stora döden”. Namnet digerdöden är känt först från 1500-talet. I stora delar av övriga Europa gick pesten under benämningen ”svarta döden” (Myrdal 1990).

Det var tre olika typer av pest som drabbade befolkningen, böldpest, blodpest och lungpest. Böldpest spreds med loppor och ledde till att omkring hälften av de drabbade dog. Lungpest och blodpest hade mycket hög dödlighet, på närmare 100%. Även blodpesten spreds med loppor medan lungpest spreds genom upphostade små partiklar. Pesten spreds västerut från Centralasien 1338, nådde Norge 1349 och Sverige 1350. Den stannade ett halvt till ett år på varje plats den drabbade. Mindre omfattande pestepidemier återkom från 1360-talet och ca hundra år framåt (a a).

Digerdöden fick både ekonomiska och ideologiska följder. Dels finns ett tydligt samband med den senmedeltida agrarkrisen, dels fick döden och botandet en större betydelse i samhället, både vad gäller det religiösa livet, konsten, litteraturen och vetenskaperna (a a).

Begreppet agrarkris används om den depressionsperiod om närmare hundra år som uppstod efter digerdöden. Krisen har diskuterats utifrån

ett resonemang om underkonsumtion. Marginaljordar ödelades och när de bästa jordarna återuppodlades steg produktionen per capita. Detta i sin tur ledde till att priserna på jordbruksprodukter sjönk. Denna kris, som i huvudsak kan ses som en demografisk kris, varade fram till mitten av 1400-talet. Begreppet kris kan dock vara missvisande då levnadsstandarden för det stora flertalet ökade när folkmängden minskade. För bönderna var detta materiellt goda tider (Cscerhalmi 1999, Myrdal 1999).

Ödesböle används som benämning i huvudsak på de ödegårdar som uppstod i och med den senmedeltida agrarkrisen. Ödegårdar har även uppstått under andra perioder i historisk tid, bl a i samband med det växande skattetrycket under stormaktstiden och jordbruksrationaliseringarna efter andra världskriget (Larsson 1996, s 423). Att en gård betecknas som öde innebär inte att marken blir outnyttjad utan snarare att gården är utan brukare. Ödegårdar och ödejordar nyttjades vanligen av de kringboende bönderna. Vanligen är det de gårdar som ligger i marginalområdena vad gäller t ex jordmån eller avstånd, som läggs öde.

Resultat av tidigare genomförda undersökningar

Vid efterundersökningen konstaterades att det på platsen fanns en rökugn, som haft en lerklinad kupol, samt bottenhällar till ytterligare en eller möjligen två rökugnar. Den följande utredningen påvisade förekomsten av en stenlagd gång/väg, två ytor med kol, ett stolphål och en nedgrävning. Även två, något osäkra, syllstensrader påträffades. Dateringar med hjälp av fynd och ¹⁴C pekar på att lämningarna härrör från tiden omkring år 1400 e Kr. Bland fynden kan nämnas bl a ett remändebeslag av brons och en bältesölja av järn.

Vid genomgången av de historiska kartorna upptäcktes ingen känd bebyggelse i undersökningsområdet. Området fosfatkarterades och förhöjda fosfatvärden konstaterades i anslutning till rökugnarna. Vid inventeringarna i närområdet påträffades ett antal odlingsrösen som kan höra till lämningarna. De påträffade lämningarna tolkades som spåren efter ett ödesböle, en medeltida ödegård.

Syfte

Syftet med forskningsprojektet är att närmare bestämma art och omfattning av den bebyggelse som funnits på platsen och att sätta in den i sitt historiska sammanhang. Detta i sin tur grundas i ett behov av att få en bättre kännedom om den medeltida bebyggelsen på landsbygden i Östergötland. För att uppnå syftet formulerades ett antal mer specifika

frågeställningar i den projektplan som upprättades inför undersökningarna. Dessa redovisas i punkterna nedan.

- Vilka typer av bebyggelse har funnits på platsen?
- När etableras bebyggelsen?
- När ödeläggs området?
- Vilken omfattning har bebyggelsen haft?
- Hur har bebyggelsen varit organiserad?
- Vilken verksamhet har bedrivits i anslutning till ugnarna?
- Finns det någon tidsskillnad i utnyttjandet av de tre påträffade ugnarna?
- Hur kan RAÄ 31 knytas till de övriga anläggningarna?
- Kan Träle stig knytas till fornlämningsområdet?

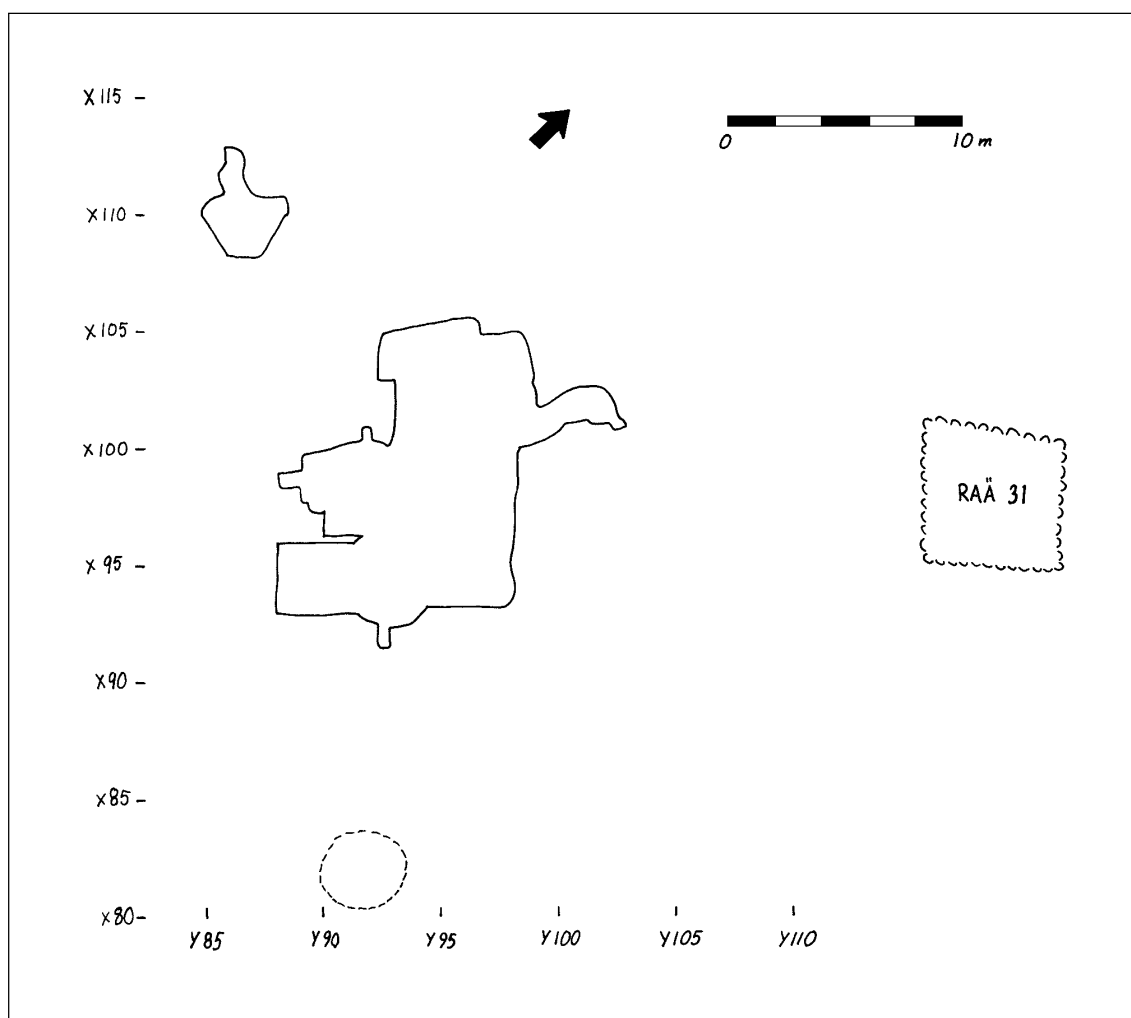
På väg mot dessa mål valdes några mindre delmål ut för närmare undersökning under projektets första fältvecka.

- Ytor inne i den misstänkta syllstenskonstruktionen, söder om stenläggningen anläggning 5, skulle undersökas för att dokumentera eventuella golvlager och försöka fastställa var vägglinjerna gått. Detta skulle även ge information om var i rummet rökugnen, anläggning 1, var placerad.
- En yta skulle undersökas i anslutning till nedgrävningen, anläggning 8, för att fastställa dennas funktion och relation till rökugnen, anläggning 1.
- En yta norr om stenläggningen skulle undersökas för att fastställa vad den tidigare framsondade kolkoncentrationen egentligen representerade.
- Ett tvärsnitt över stenläggningen, anläggning 5, skulle grävas för att dokumentera konstruktionen samt för att se om det fanns något som indikerade att det rörde sig om en stenlagd väg.

Metod och dokumentation

Den genomförda undersökningen bygger på de frågeställningar som redovisats ovan samt vad som framkommit vid de tidigare undersökningarna och bakgrundsstudierna. Ytorna utvaldes utifrån dessa kriterier. Undersökningens omfattning bestämdes utifrån vad som var rimligt att undersöka med hänsyn till antalet deltagare, deltagarnas behov av handledning och avsatt tid. Sammanlagt undersöktes en ca 50 m² stor yta.

Undersökningen delades upp i sju olika undersökningsytor som benämndes A-G. En separat lager- och ritningsdokumentation skedde för var och en av ytorna. Schaktdagbok och schaktbeskrivningar fördes fortlöpande för de olika ytorna. För varje yta utsågs en eller flera dokumentationsansvariga. Ett särskilt blankettsystem för dokumentation testades med syfte att underlätta efterarbetet.

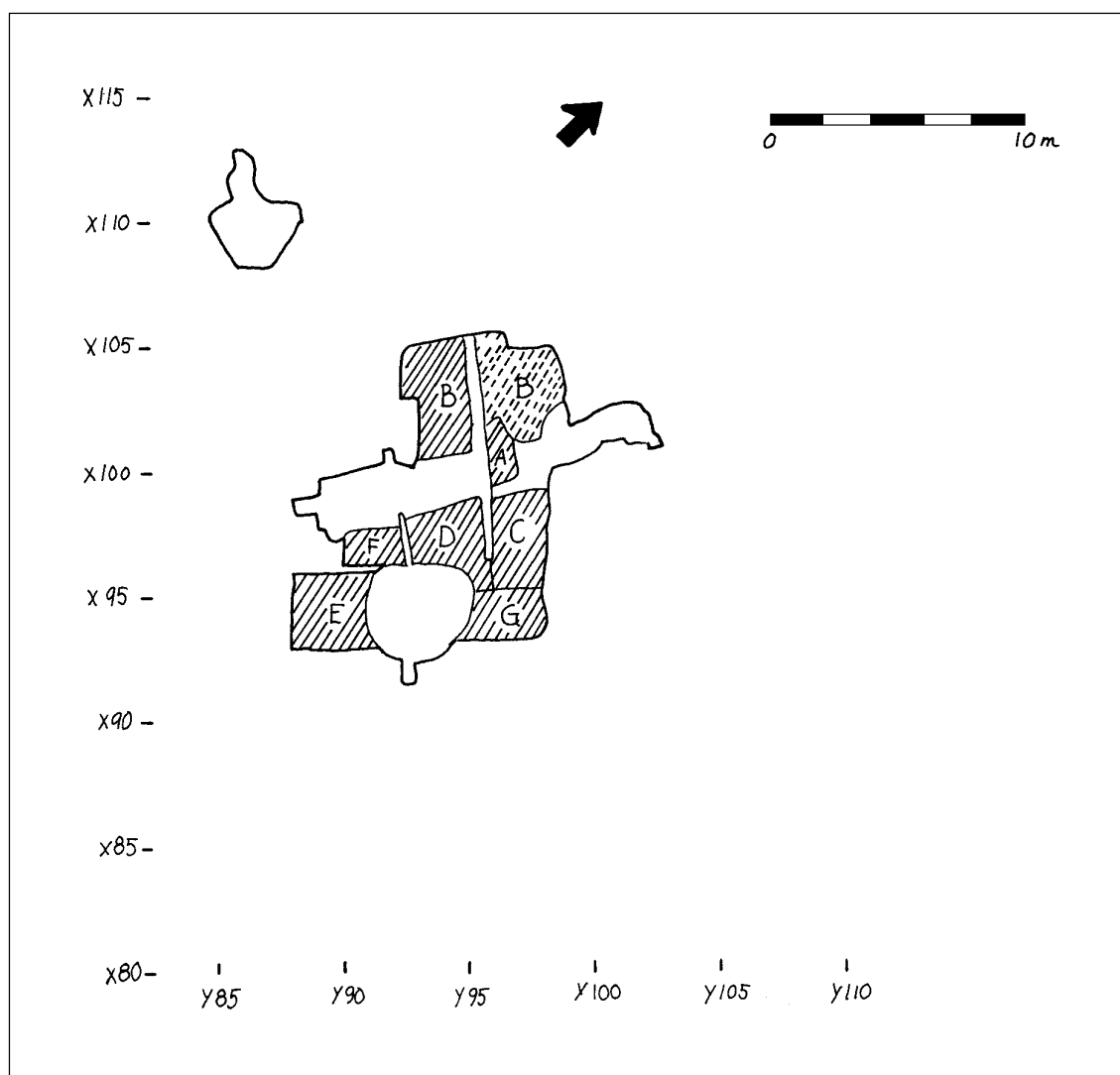
Figur 4. Översiktsplan över undersökningsområdet. Upprättad och renritad av Helena Axelsson.

All grävning skedde för hand, med skärslev och spade. Grävningen skedde i lager eller skiktvis, utifrån rådande omständigheter, ner till steril mark. Ett antal träd har fällts, dels för att underlätta undersökningarna, dels för att förhindra skador på fornlämningarna. Inmätningar har skett utifrån ett lokalt koordinatnät och höjdmätning har skett från en lokalt upprättad fixpunkt som inte är knuten till rikets höjder eller koordinatnät. Fixpunkten finns utritad på översiktsplanen och höjden har satts till 100 m ö h.

Undersökningarna har dokumenterats på plan- och profilritningar i skala 1:20. De har även fortlöpande fotodokumenterats i svart/vitt och på dia. Föremål som påträffats har tillvaratagits och registrerats per lager och meterruta. Fynden förvaras i avvaktan på slutgiltig fyndfördelning på Östergötlands länsmuseum under accessionsnummer ÖLM C4053. Metallföremålen har konserverats genom Östergötlands läns museums försorg. Fält- och renritningar, dokumentationsblanketter, fotonegativ, diabilder och foto-CD förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Provtagning för ^{14}C -, makrofossil- och pollenanalys har tagits. Sex ^{14}C -prov har sänts till Ångströmlaboratoriet i Uppsala för analys. Resultatet av analysen är ännu inte klar och kommer att presenteras i en kommande delrapport från projektet. Jordprover och metallfynd har översänts till Riksantikvarieämbetet för att ingå i det EU-stödda forskningsprojektet Fynd och miljö. När det gäller pollenanalys har vi valt att avvakta med genomförandet tills undersökningarna gett mer resultat och vi har mer precisa frågeställningar.

Undersökta stenkonstruktioner har återställts efter avslutad undersökning. De delar av undersökningsområdet som är helt undersökta har lagts igen. Ett mindre område är övertäckt med presenning i avvaktan på fortsatta undersökningar. Vi har dock valt att avvakta med en fullständig övertäckning av konstruktionerna tills en diskussion om områdets framtida utseende förts med markägarna och länsstyrelsen i Östergötlands län.

Figur 5. Översiktsplan över undersökningsområdet med de olika schakten från 1999 års undersökning inlagda. Upprättad och renritad av Helene Hjertstedt.

Undersökningsresultat

Undersökningarna 1999 koncentrerades till ytorna närmast stenläggningen, anläggning 5 och rökugnen anläggning 1. En större yta, schakt B, med en tvärgående profilbank öppnades norr om anläggning 5, över det område där en av kolkoncentrationerna, anläggning 4, påträffats. Söder om anläggning 5 öppnades fem schakt som fick beteckningarna C-G. En del av schakt B blev inte färdigundersökt under 1999. Undersökningen av den delen kommer att slutföras under år 2000.

Sammanlagt har hittills 20 anläggningar påträffats. Dessa har förtecknats i tabellen (figur 6) nedan. Några av anläggningarna kan ses som sentida störningar eller svaga indikationer.

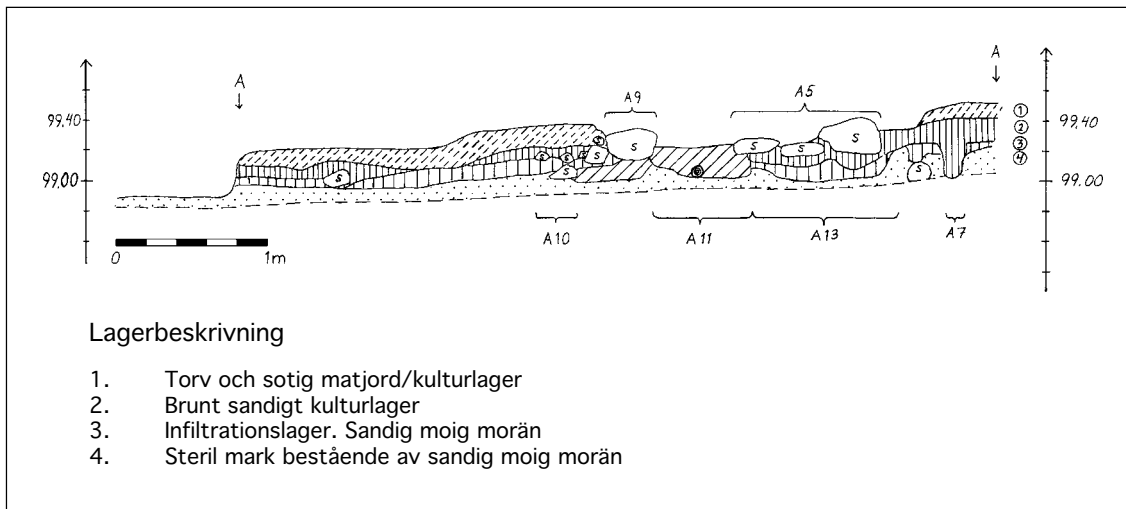
A nr	Anläggningstyp	Koordinater	Övrigt
1	Rökugn	X 93-95 Y 91-94	Ingår i Hus 1
2	Botten till rökugn	X 109-110 Y 85-86	Hus 2?
3	Botten till rökugn?	X 112 Y 86	Mindre än A1 och A2
4	Bränd byggnad	X 102-107 Y 92-98	Hus 3
5	Stenläggning	X 98-100 Y 89-98	Väg?
6	Koncentration med kol	Ca X 80-84 Y 90-93	Bränd byggnad?
7	Stolphål	X 101 Y 95	
8	Grop	X 89-91 Y 93-94	Störd av skogsbruk
9	Syllstensrader	X 93-99 Y 89-97	Ingår i Hus 1
10	Stenrader	X 98 Y 94-96	Ingår i Hus 1
11	Grop	X 99 Y 95	Sentida
12	Grop	X 100 Y 95-96	Naturbildning
13	Mörkfärgning	X 100-101 Y 95-96	Naturbildning?
14	Stenkoncentration	X 100-102 Y 92-94	Naturbildning?
15	Stolphål	X 98 Y 93,3	
16	Stolphål	X 98 Y 95	
17	Stolphål/mörkfärgning	X 97,7 Y 91,2	Tveksamt
18	Stolphål/mörkfärgning	X 97,6 Y 91,6	Tveksamt
19	Stolphål/mörkfärgning	X 96,1 Y 93,8	Tveksamt
20	Stolphål/mörkfärgning	X 96,4 Y 95,4	Tveksamt

Figur 6. Tabell över samtliga påträffade anläggningar.

Stenläggningen, anläggning 5

Schakt A grävdes tvärs över anläggning 5, stenläggningen, för att dokumentera konstruktionen samt att se om det fanns något som indikerade att det rörde sig om en stenlagd väg. Schaktet placerades i anslutning till den profil som upprättades i anslutning till anläggning 5 vid provundersökningen.

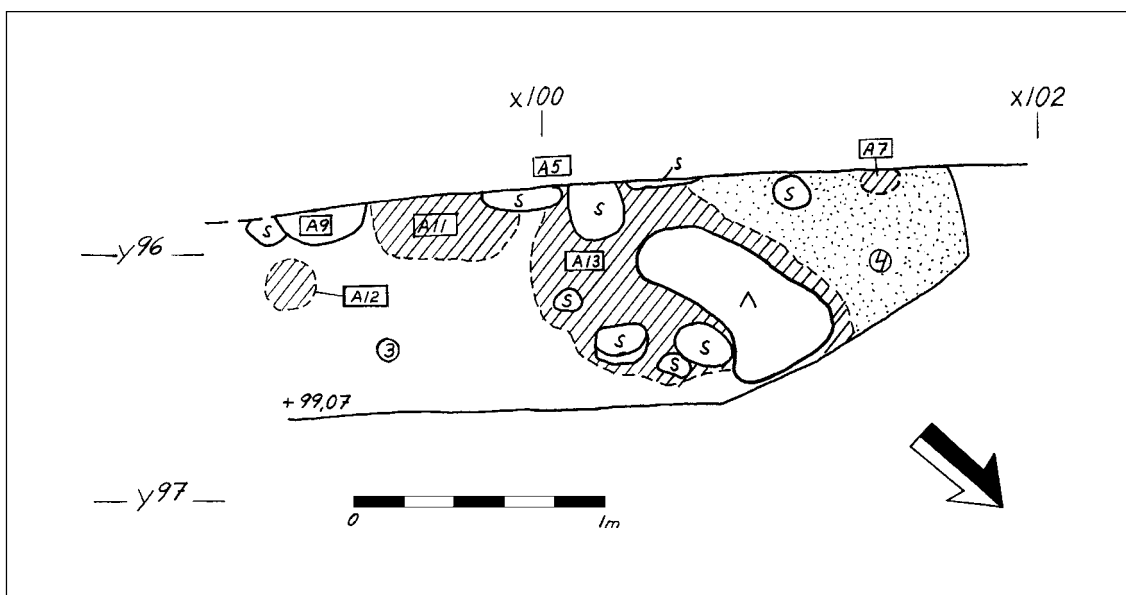
Schaktet visade att stenläggningen i huvudsak är enskiktad. Ställvis förekommer dock ett undre stenskikt. Detta kan ha tillkommit för att utjämna svackor i terrängen. Stenläggningen vilar på och i ett lager brun kulturjord. Samma kulturjordslager återfinns på dess båda sidor och har

Figur 7. Profil genom stenläggningen anläggning 5, stolphålet anläggning 7 och stenraderna anläggning 9 och anläggning 10. Upprättad av Ann-Charlott Feldt. Renritad av Anna-Greta Johansson & Helena Axelsson.

inget att göra med anläggningen. I profilen kan man se att den är placerad intill en naturlig avsats i terrängen. Marken höjer sig ca 0,10-0,15 m på stenläggningens nordvästra sida.

Tvärsnittet genom stenläggningen gav inte något entydigt svar på frågan huruvida den var placerad på en äldre vägsträckning. Två sentida störningar, anläggning 11 och anläggning 12 och en naturlig(?) mörkfärgning, anläggning 13, ställde till oreda i schaktet och försvårade tolkningen av profilen. I profilen fanns dock indikationer på att en äldre väg utan beläggning överlagrades av stenläggningen. För att få ett entydigt svar på om

Figur 8. Plan över anläggningarna under anläggning 5. På planen ses skillnaderna i jordart i den sterila marken. Lager 3 representerar en stenigare morän medan lager 4 är sandigare. Upprättad av Ann-Charlott Feldt. Renritad av Göran Kidfelt.

så är fallet planeras ytterligare ett tvärsnitt. Detta kommer att grävas i samband med undersökningarna 2000. Ett ¹⁴C-prov från lagret under stenläggningen har sänts till analys. Resultatet redovisas i kommande delrapport.

En byggnad på syllstensgrund, Hus 1

Sydöst om och i direkt anslutning till stenläggningen, påträffades stenrader som redan vid provundersökningen tolkades som syllstensrader. Under 1999 undersöktes dessa för att fastställa vägglinjer och placering av rökugnen, anläggning 1. Byggnaden har fått beteckningen Hus 1. I Hus 1 ingår anläggning 1, en rökugn; anläggning 9, syllstensrader och anläggning 10, stenrad(er).

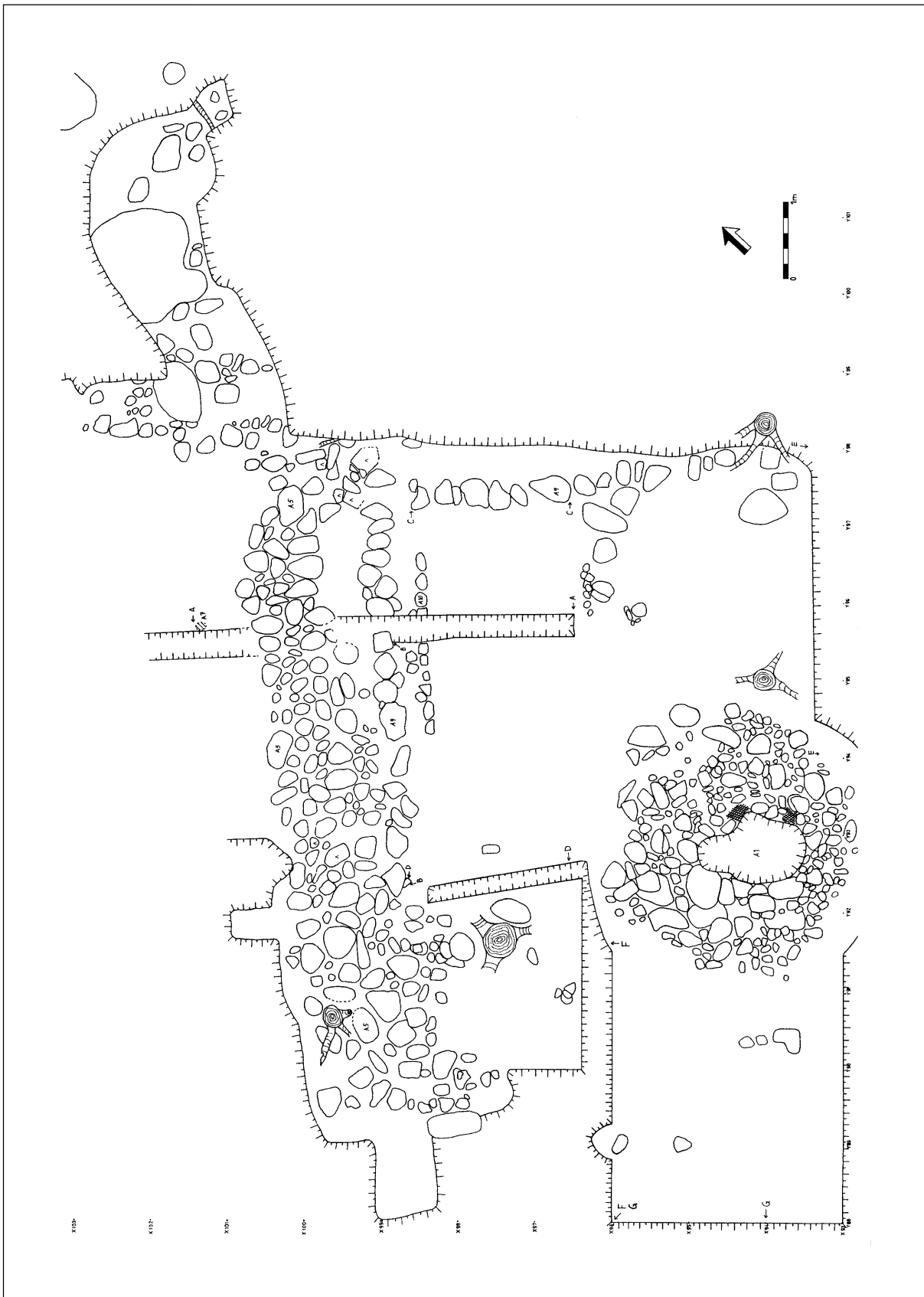
Den rökugn som ingår i byggnaden har tidigare beskrivits i rapporten "Ugnar i utmarken". Två kvadranter av ugnen undersöktes 1995. Den består av en stor, oval, plan bottenhäll av obearbetat fältsten med måtten 0,9 x 1,4 m. Bottenhällen omges av en 0,4-0,5 m hög och ca 0,9-1,1 m bred vall av obearbetade, 0,3-0,6 m stora, delvis eldsprängda och skörbrända fältstenar. Fynd av lerklining i centrum av ugnen tyder på att den haft en lerklädd överbyggnad.

Nordväst och nordöst om ugnen finns två tätt lagda syllstensrader. Dessa bildar en i stort sett rät vinkel i norr. Syllstensraderna består av 0,15-0,50 m stora obearbetade fältstenar. Dessa är lagda på och i det ovan nämnda bruna kulturjordslagret som återfinns över stora delar av undersökningsområdet. De bildar ett relativt jämnt underlag för syllstockarna. Den nordöstra stenraden ligger något högre än den nordvästra. Utifrån detta kan man anta att den nordvästra har varit underlag för den understa stocken.

Där de två syllstensraderna möts i norr saknas någon säker syllsten. En möjlig tolkning är att hörnet burits upp av en trästolpe. En annan är att den sten som funnits där förskjutits av trädrötter. Det finns flera stenar strax bredvid som kan ha legat på platsen. Det är även möjligt att ingen sten behövts på platsen. En undersökning av hörnet kommer att ske under år 2000.

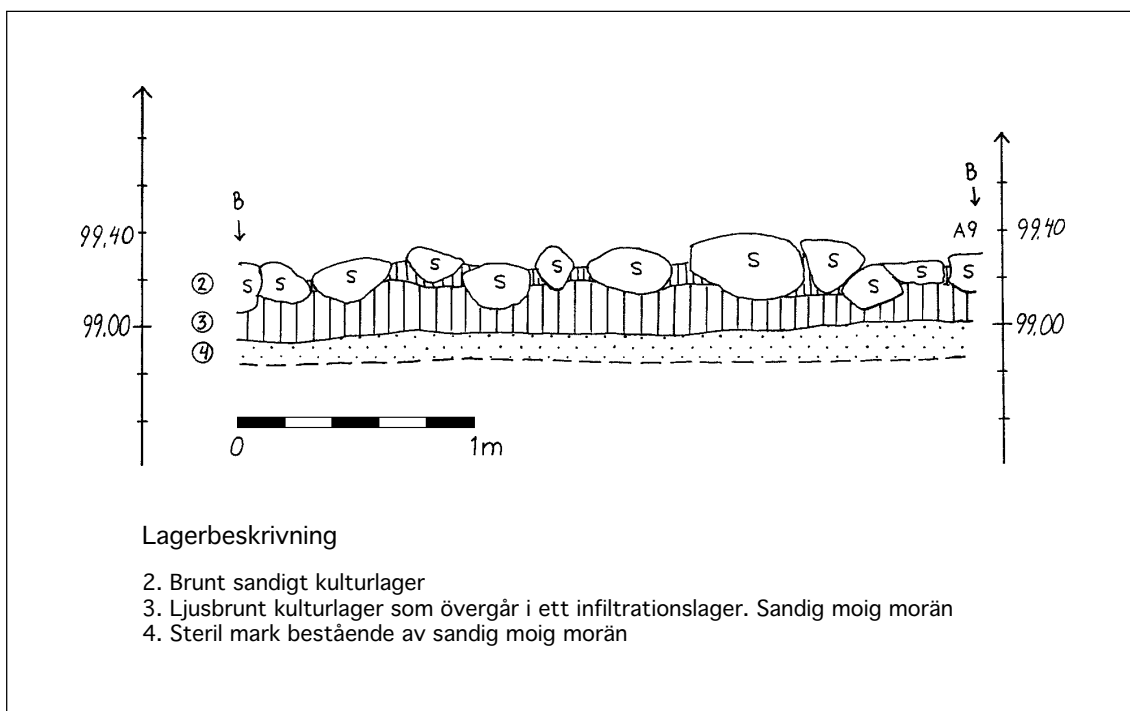
Säkra vägglinjer av samma typ som i anläggning 9 saknas i sydväst och sydöst. Det finns dock enstaka stenar som tillsammans med rökugnen kan bilda underlag för en vägg. Det finns även en antydning om att det funnits en mellanvägg. Denna har i så fall utgått från mitten av den nordöstra syllstensraden.

Vid undersökningen inne i byggnaden påträffades inga spår efter något golvlager (se profiler i figur 12). Direkt under torven, lager 1, fanns det tidigare nämnda bruna kulturjordslagret, lager 3, och direkt under detta

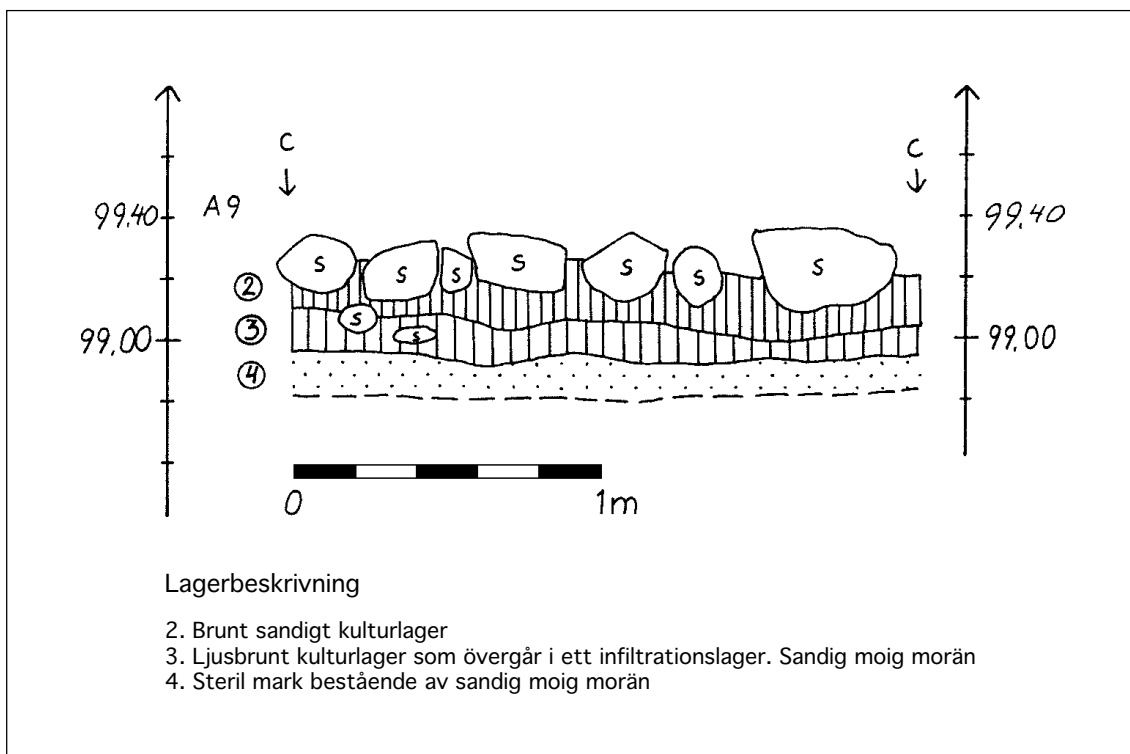

Figur 9. Plan över stenläggningen och stenraderna anläggningarna 9 och 10. På ritningen finns markeringar för de olika profilerna i form av pilar och bokstavs- och sifvorbeteckningar. Upprättad av Helena Axelsson, Martin Edlund, Ann-Charlott Feldt, Staffan Nordlund och Ina Samuelsson. Renritad av Ina Samuelsson.

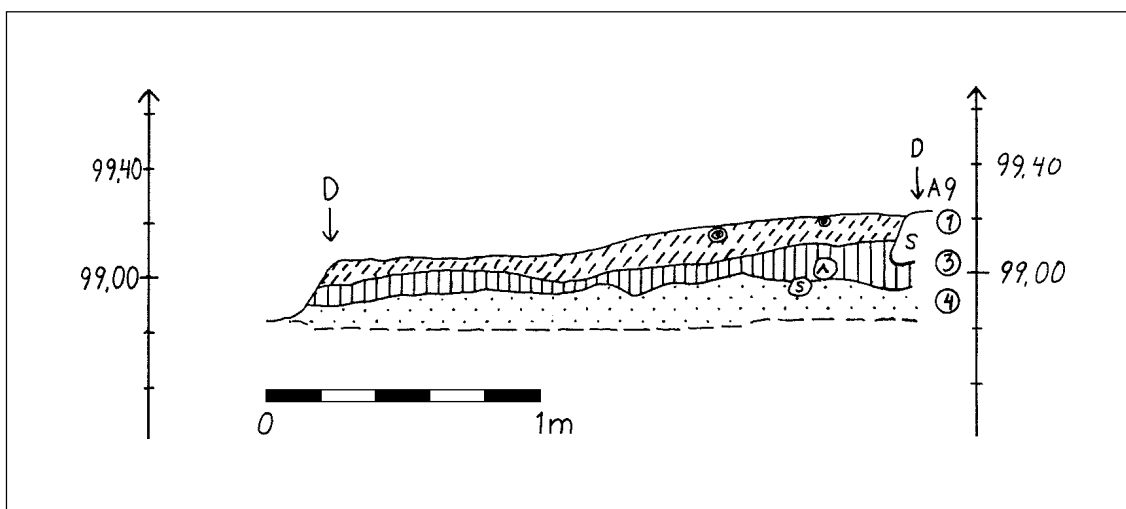
Figur 10. Profil längs en del av nordvästra syllstensraden, anläggning 9. Profilens läge markeras med B på planen i figur 9. Upprättad av Ann-Charlott Feldt. Renritad av Helena Axelsson och Anna-Greta Johansson.

Figur 11. Profil längs nordöstra syllstensraden anläggning 9. Profilens läge markeras med C på planen i figur 9. Upprättad av Ann-Charlott Feldt. Renritad av Helena Axelsson och Anna-Greta Johansson.

fanns en steril moig morän, lager 4. Det finns ingen tydlig gräns mellan ett kulturjordslager och ett infiltrationslager som i de tidigare profilerna (figur 10 och 11).

Det finns en antydning om att byggnaden kan ha haft ett trägolv som vilat på de mindre stenrader, anläggning 10, som påträffades innanför den nordvästra syllstensraden i anslutning till den tänkta mellanväggen och innanför den tänkta sydöstväggen. Den sistnämnda stenraden finns ej dokumenterad på planritning.

Figur 12. Profiler i södra och östra delen av Hus 1. Profilernas läge markeras med D och E på planen i figur 9. Upprättad av Ann-Charlott Feldt. Renritad av Helena Axelsson och Anna-Greta Johansson.

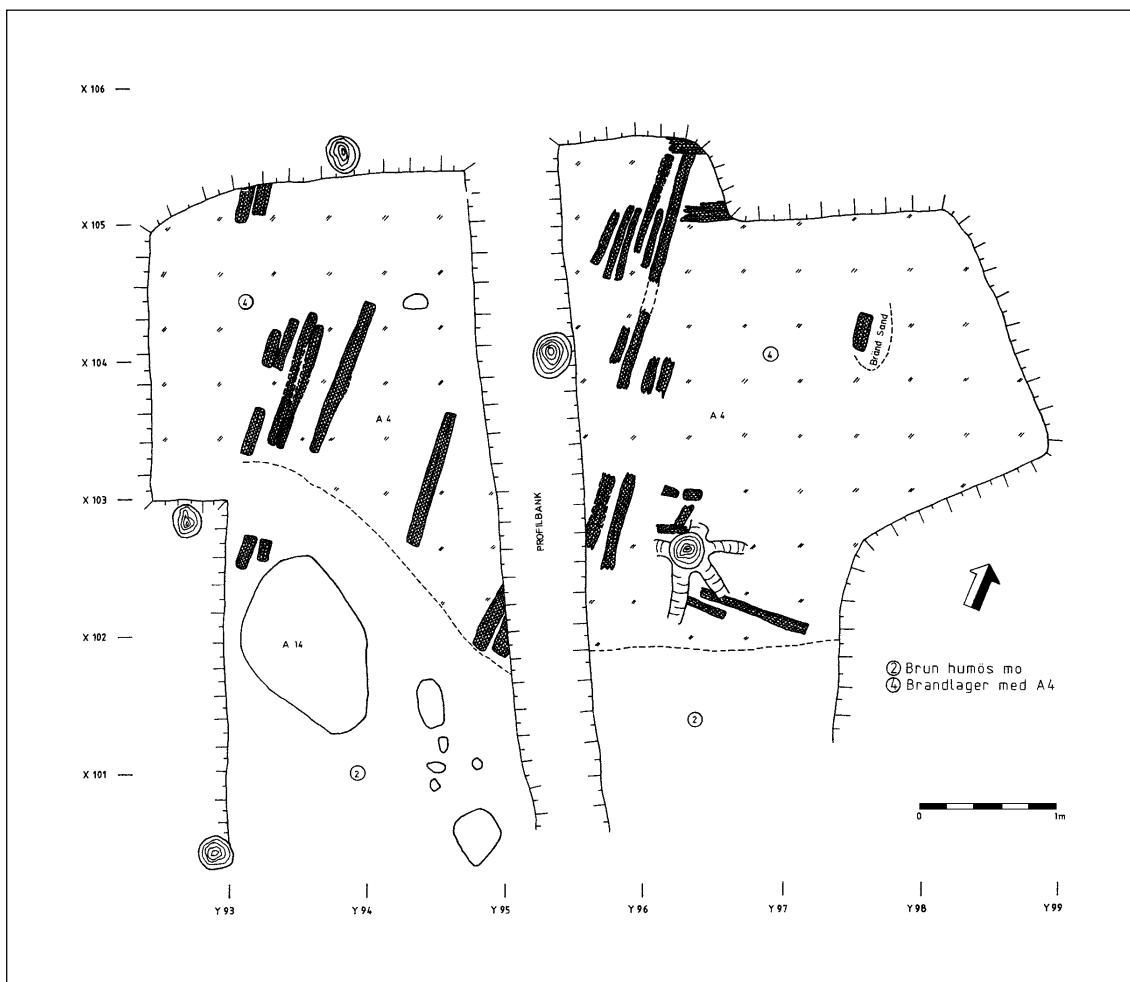
De två rökugnarna i väster, Hus 2

I områdets västra delar finns lämningar efter ytterligare en rökugn, anläggning 2 och en anläggning som med viss tvekan kan tolkas som bottenhällen till en tredje rökugn, anläggning 3. Vid 1999 års undersökning genomfördes inga grävningar i anslutning till dessa lämningar. Det är dock sannolikt att åtminstone anläggning 2 ingår i en byggnad av samma typ som Hus 1. Under 2000 kommer undersökningar i anslutning till de båda anläggningarna att prioriteras.

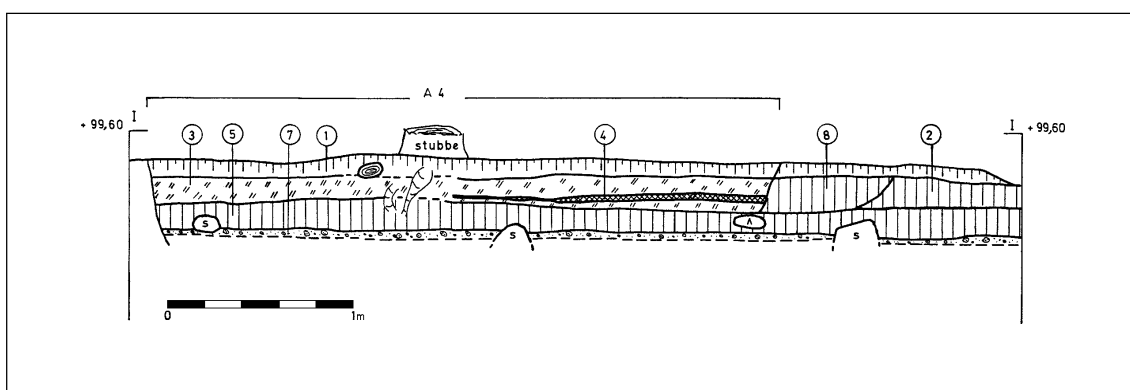
Det norra huset, Hus 3

Nordöst om stenläggningen undersöktes en av de kolkoncentrationer som påträffats vid provstick med jordsond i samband med den tidigare genomförda provundersökningen. Den hade vid detta tillfället fått beteckningen anläggning 4 och ett ^{14}C -prov på kol från en mindre provgrop har gett en datering till 525 +/- 40 BP. Detta innebär en kalibrerad datering till 1300-1360 eller 1380-1450 vid 2σ (St 14527). Eftersom dateringen inte skiljer sig nämnvärt från de två dateringarna av rökugnen, anläggning 1, är det rimligt att anta att anläggningarna är samtida.

Den undersökta delen av anläggningen utgörs av brända och förkolnade hela och kluvna stockar och plankor som ligger parallellt i nord-sydlig riktning. Bredden/diametern på virket varierar mellan 5 och 15 cm och den bevarade (d v s mätbara) längden är 0,20-2,00 m. Över virket fanns ett kraftigt lager med sot och kolbitar utan någon inbördes ordning. Detta kan vara rester efter inrasade väggar och takkonstruktioner.

Figur 13. Plan över den brända träkonstruktionen, anläggning 4. Upprättad av Annicka Clarmo. Renritad av Ina Samuelsson.

Figur 14. Profil över den brända träkonstruktionen, anläggning 4. Upprättad av Annicka Clarmo. Renritad av Ina Samuelsson.

Anläggningen har tolkats som lämningarna efter en enklare träbyggnad. Denna har i detta undersökningsskede inte någon säker avgränsning annat än åt söder. Det finns enstaka brända stockar som ligger i öst-västlig riktning som kan vara resterna efter golvbjälkar. Fortsatt undersökning av anläggningen, bland annat för att få fram dess fullständiga begränsningar, kommer att ske år 2000.

Det finns inga stenar som med säkerhet kan tolkas som syllstenar hörande till anläggning 4. Möjligen kan stenen som har fått beteckningen anläggning 14 ha fungerat som byggnadens sydvästra hörnsten. Detta är dock mycket osäkert. Det troliga är att den ligger strax utanför anläggningen.

Anläggning 14 - en stensamling under Hus 3

Under den brända träkonstruktionen, anläggning 4, påträffades en stenig mörkfärgning i anslutning till ett större stenblock. Då det var tveksamt huruvida stenkongregationen var naturlig eller ej gjordes ett tvärsnitt genom mörkfärgningen fram till blocket.

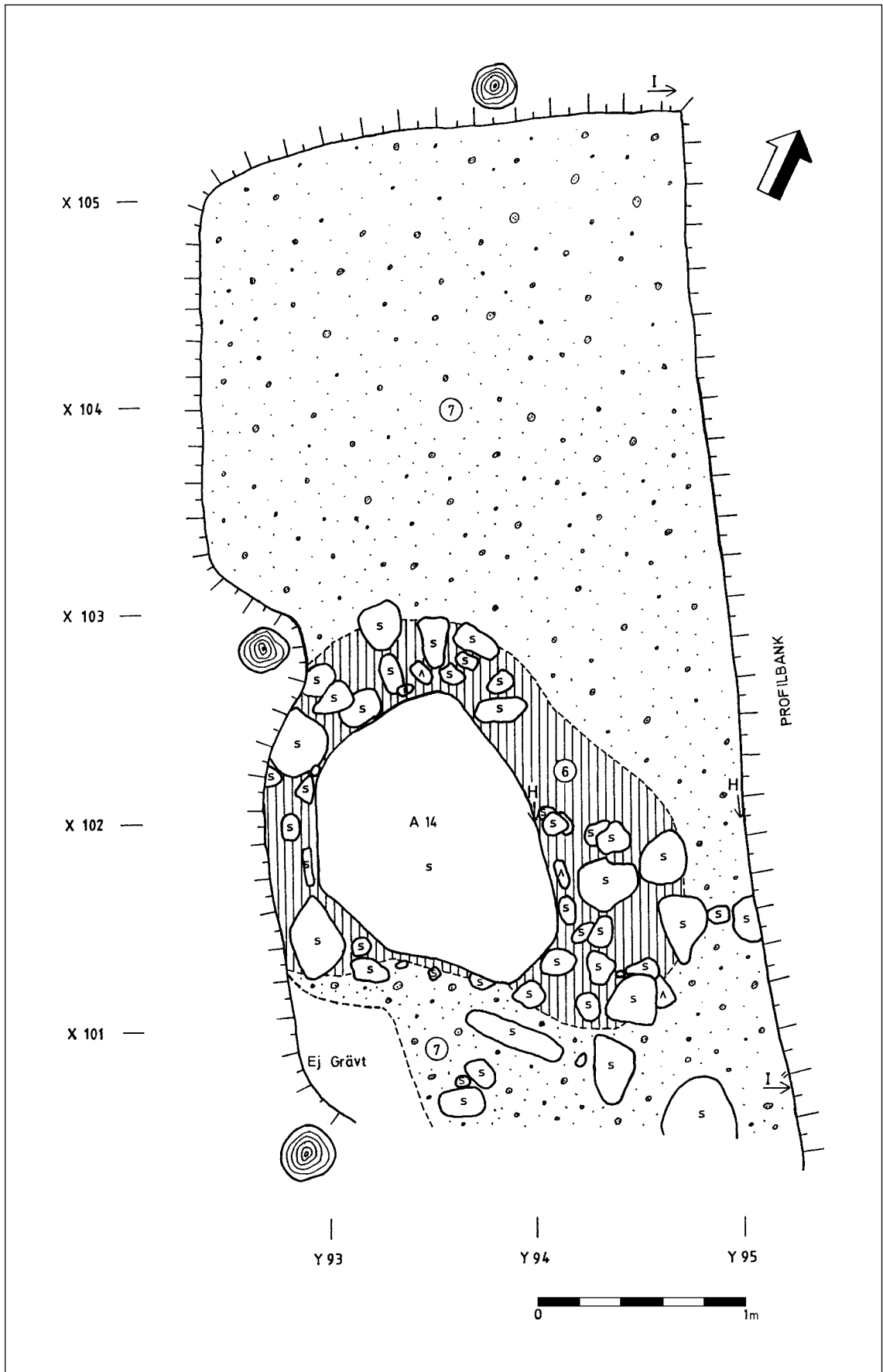
I anslutning till blocket konstaterades en grop. Den har tolkats som en ställgrop som bildats när man av en eller annan anledning försökt flytta blocket. Vissa av stenarna i anslutning till blocket är eldpåverkade. Stenarna och mörkfärgningen ingår inte som en konstruktionsdetalj i Hus 3 men det är troligt att de uppstått i samband med uppförandet. De mindre stenarna kan ha städats bort från den yta som skulle bebyggas eller använts som utfyllnad i den grop som bildats vid flyttningen av stenblocket. De kan även ha fungerat som hjälp när blocket flyttats. Att vissa stenar är eldpåverkade kan vara en följd av nedbrännandet av Hus 3.

Övriga anläggningar

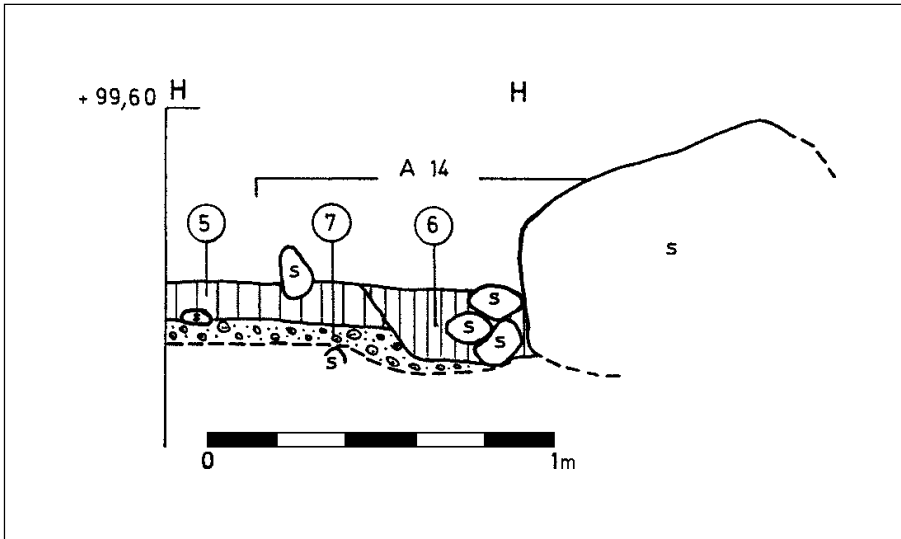
I samband med undersökningen framkom ett antal anläggningar som inte direkt har med de tre husen att göra. Samtliga finns förtecknade i tabellen i figur 6. Ett antal kommer att särskilt redogöras för i avsnittet nedan.

Anläggning 7 - ett stolphål

Nordost om stenläggningen påträffades ett stolphål (se plan i figur 8 och 9, samt profil i figur 7.) Detta har sannolikt inget samband med stenläggningen. Stolphålet hade en diameter på 0,12 m och ett djup på 0,23 m. Huruvida detta har något samband med den medeltida ödegården eller hör till en tidigare bosättningsfas i området är oklart.

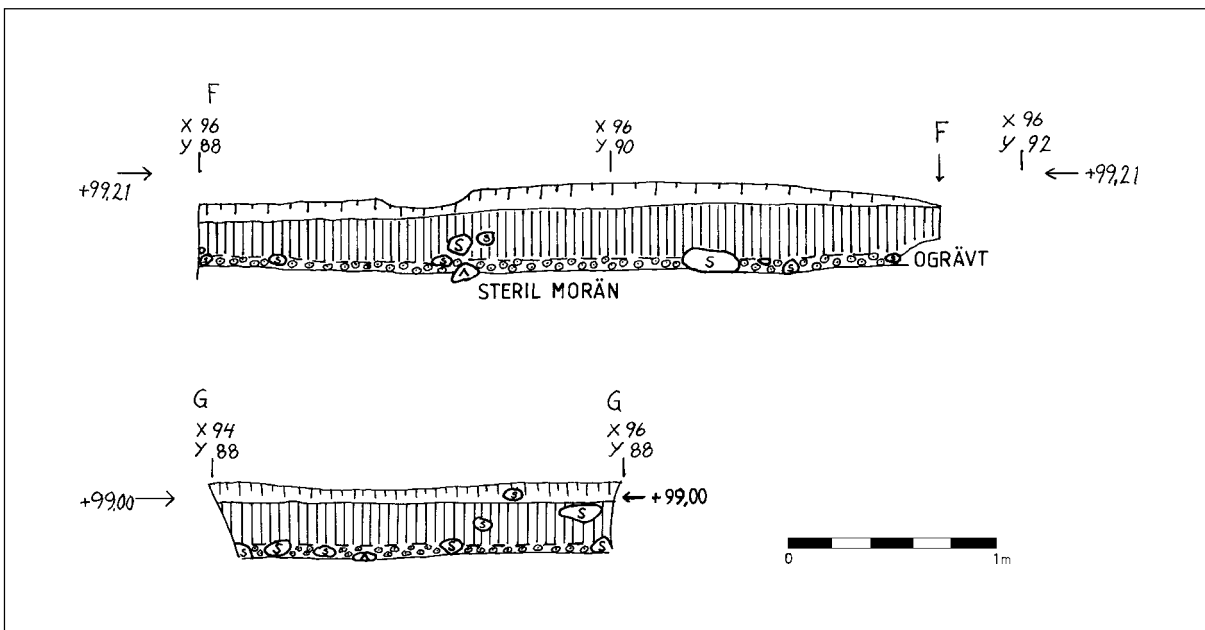
Figur 15. Plan över stenen och mörkfärgningen anläggning 14. Upprättad av Annicka Clarmo. Renritad av Ina Samuelsson.

Figur 16. Profil över stenen, anläggning 14. Upprättad av Annicka Clarmo. Renritad av Ina Samuelsson.

Anläggning 8 – en grop störd av skogsbruk

En mindre yta, schakt E, undersöktes i anslutning till nedgrävningen, anläggning 8, för att försöka fastställa dess funktion och relation till rökugnen, anläggning 1. Detta visade sig vara omöjligt eftersom 1950-talets markberedning och skogsplantering just på denna plats lyckats åstadkomma så pass djupa markberednings- och körsador att det var omöjligt att urskilja olika lager eller konturer av nedgrävningar. Gropen får kvarstå som ett frågetecken inför framtida undersökningar. Nämnas bör att det i schaktet framkom ett flertal bitar av kvartssplitter.

Figur 17. Profiler i schakt E. För placering av profilerna hänvisas till planen i figur 9. Upprättade av Ann-Charlott Feldt. Renritad av Martin Edlund.

Anläggning 15-20 – stolphål och mörkfärgningar

Under kulturlagret i Hus 1 framträdde sex mörkfärgningar mot den sterila marken. Samtliga ritades i plan varefter de snittades. Endast två av mörkfärgningarna, anläggningarna 15 och 16, visade sig vara stolphål. Huruvida dessa två har något samband med den medeltida ödegården eller om de hör till en tidigare bosättningsfas i området är oklart.

De öviga fyra mörkfärgningarna var för grunda och diffusa för att man med säkerhet skulle bedöma dem som anläggningar. De gick endast att följa någon cm ner i den sterila marken. Det är dock möjligt att de trots allt är grunda stolphål som inte upptäcktes mot infiltrationslagret utan först då de i det närmaste var bortgrävda. Det är möjligt att de vid framtida undersökningar kan visa sig ingå i någon konstruktion, varför vi valt att låta dem kvarstå som anläggningar.

Fyndmaterialet

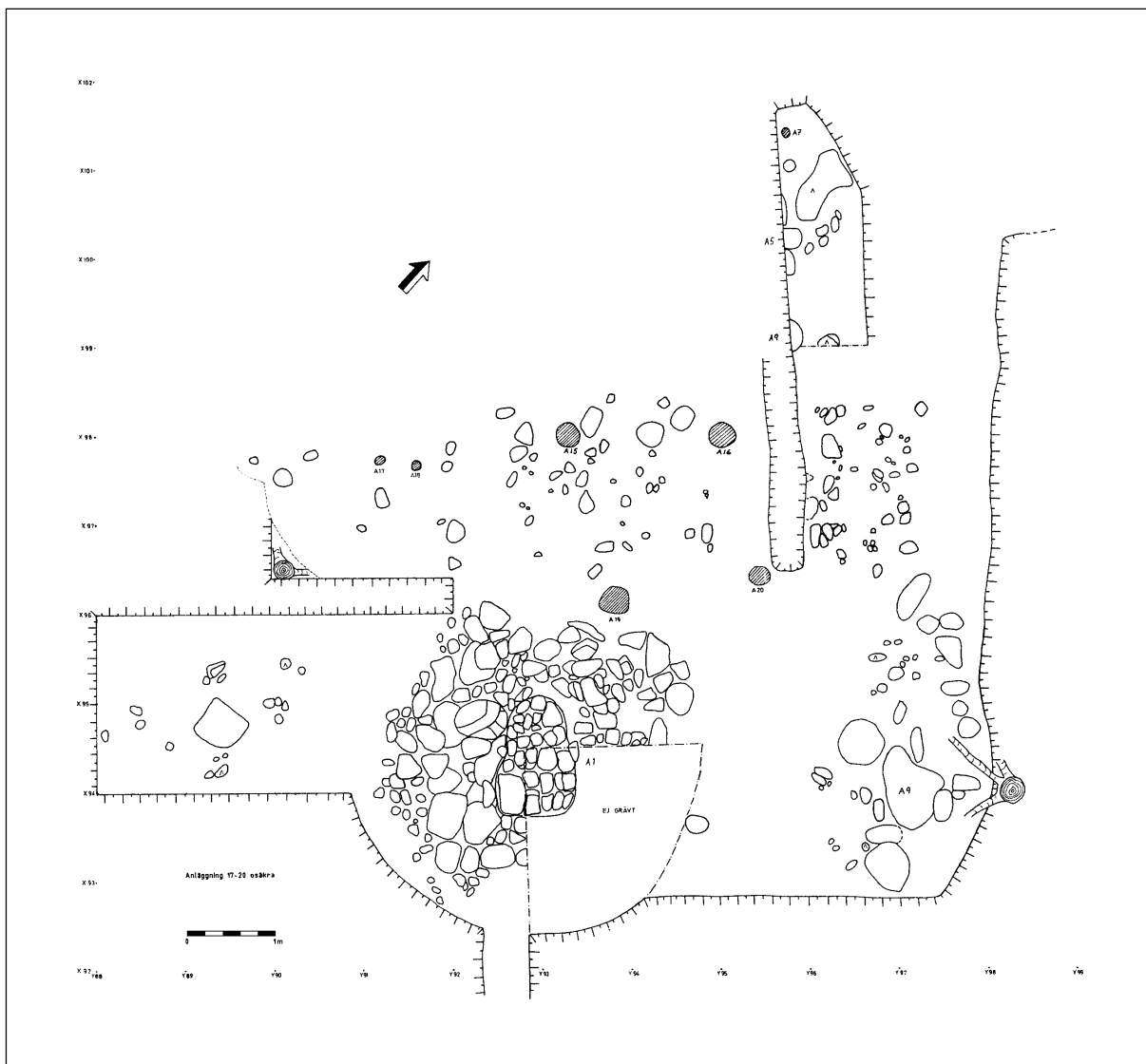
En preliminär fyndregistrering skedde i fält, då sammanlagt 88 fyndnummer registrerades. Av dessa har några kastats efter undersökningen, då de visat sig vara naturbildningar, som t ex järnutfällningar, eller stenar. Vissa av dessa nummer, t ex bränd lera, upptar mer än ett föremål. En komplett fyndlista kommer att presenteras i treårsprojektets slutrapport.

Fyndmaterialet kan delas upp i tre kategorier. Det är sådana fynd som hört till byggnadskonstruktionerna. Det är föremål av en sådan karaktär som man förväntar sig ha tappat eller kastat bort på en medeltida gård. Slutligen är det föremål som inte har något överhuvudtaget med den medeltida gården att göra utan tillhör helt andra tidsepoker.

Till den förstnämnda kategorin hör den stora mängden bränd lera som tillvaratagits. Den totala mängden vid 1999 års undersökning uppgår till 290 klumpar med en sammanlagd vikt på 765 g. Merparten av den brända leran har hittats i Hus 1, i anslutning till ugnen. Sannolikt handlar det om rester efter den lerklädd konstruktion som täckt ugnen.

Den andra kategorin utgörs av redskap och avfall från en medeltida gård. Av dessa hittades ett antal i anslutning till den sydöstra vägglinjen på Hus 1 i schakt G. Bland de föremål som påträffades där fanns tre hästskosömmar, två knivblad, en del av ett blad till en skära och två brynen. Det ena brynet var av sandsten och det andra av skiffer.

Ytterligare ett knivblad och ett skifferbryne påträffades i anslutning till Hus 3. Spritt över undersökningsytan hittades även enstaka brända och obrända ben samt tänder från svin och gräsätare. En järnring och ett järnföremål som tolkats som ett beslag hör troligtvis till den medeltida gården. Ett lieblad som hittades sydost om undersökningsområdet kan höra till senare tiders utmarksslätter.

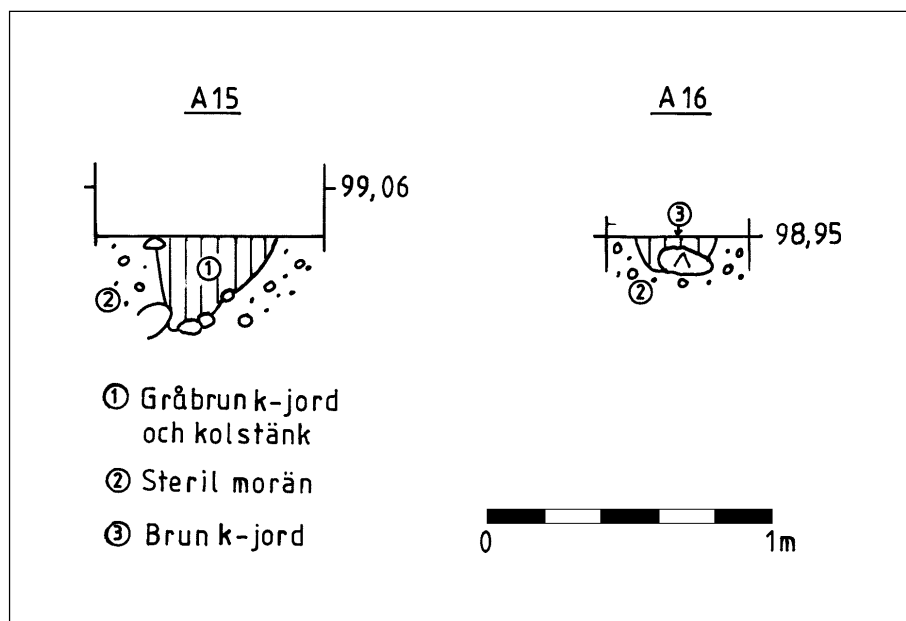

Figur 18. Plan över anläggningar som framträder mot den sterila marken under Hus 1. Upprättade av Helena Axelsson, Martin Edlund, Ann-Charlott Feldt, Göran Kidfelt, Staffan Nordlund och Ina Samuelsson. Renritad av Ina Samuelsson.

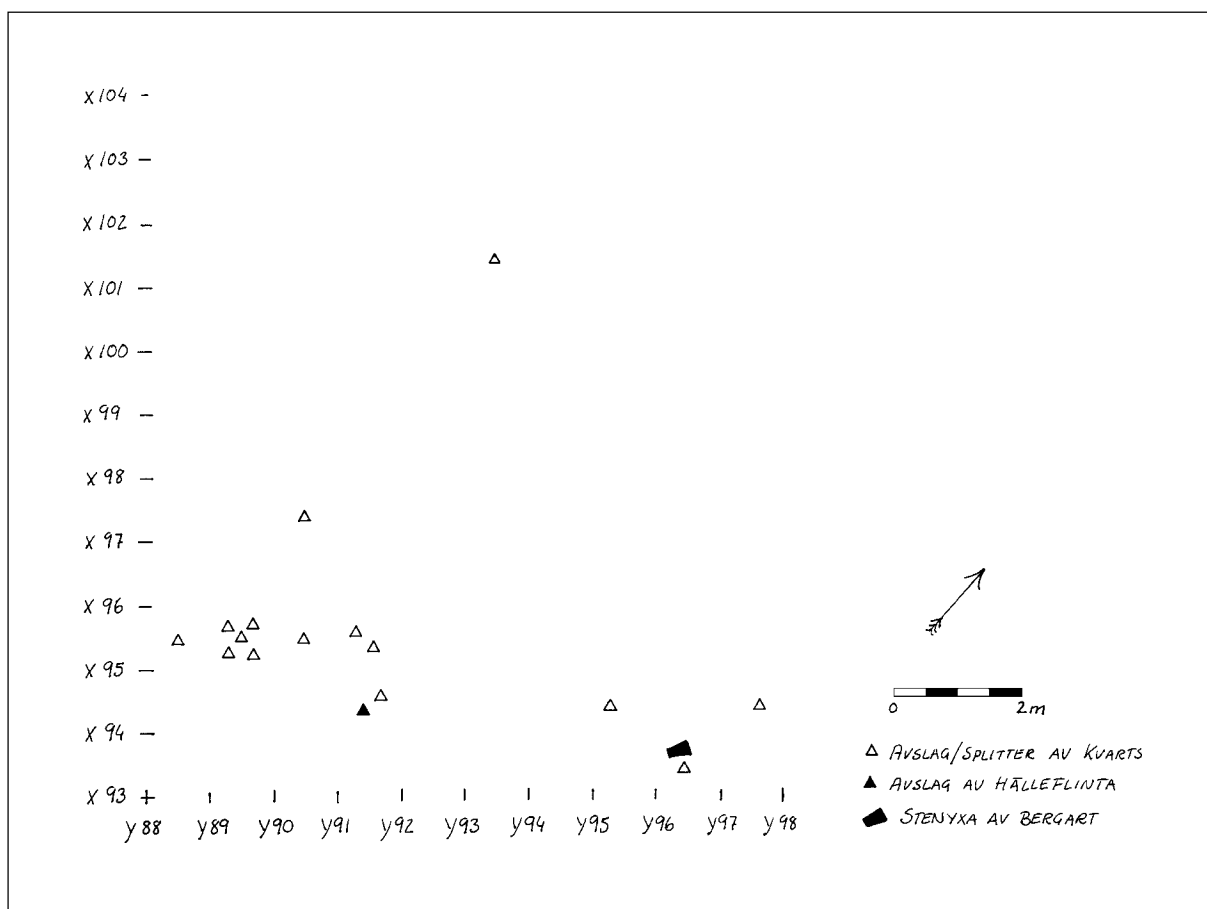
Den tredje kategorin består av fynd som vanligen kopplas samman med en stenåldersboplats. I undersökningsområdets sydöstra delar framkom 15 bitar av slagen eller krossad vit kvarts. Några av dessa är avslag medan andra ser mer ut som kross. Det finns inte kvarts på detta sätt naturligt i området, varför man får anta att de har med en boplats i grannskapet att göra. Förutom den slagna kvartsen fanns även en bit slagen hälleflinta. I den sydöstra vägglinjen hittades även en tunnackig bergartsyx. Om den hittats och förts dit av medeltidens befolkning eller om den funnits där sedan stenåldern går inte att avgöra.

I fyndmaterialet finns inga spår efter lerkärl, något som man skulle kunna förvänta sig på en medeltida gård. Det har endast hittats två mycket små skärvor av reduktionsbränd lera, med spår av magring. Dessa skärvor skulle kunna tolkas som keramik. Dessa är dock mycket osäkra och kan

Figur 19. Profiler genom anläggningarna 15 och 16. Upprättade av Martin Edlund. Renritad av Staffan Nordlund.

Figur 20. Spridningskarta över de fynd i undersökningsområdet som kan relateras till stenålder. Upprättad och renritad av Ann-Charlott Feldt.

lika gärna vara förhistorisk keramik eller lerklining. Kärn av trä kan inte förväntas inom undersökningsområdet med tanke på att bevaringsförhållandena för organiskt material är dåligt.

Dateringar

Resultaten från ¹⁴C-dateringar av 1999 års undersökning är i skrivande stund ännu inte klara. Sex prover har sänts för analys till Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Analysen av proverna bekostas av Riksantikvarieämbetet. Resultaten kommer att presenteras i en kommande delrapport.

Förutom den medeltida bebyggelsen och den omdiskuterade järnåldersgraven finns i och med 1999 års undersökning även en verksamhetsperiod i området som kan beläggas till stenålderns senare skede. En närmare datering av stenåldersaktiviteterna i området har ännu inte gjorts.

Tolkningar och diskussion

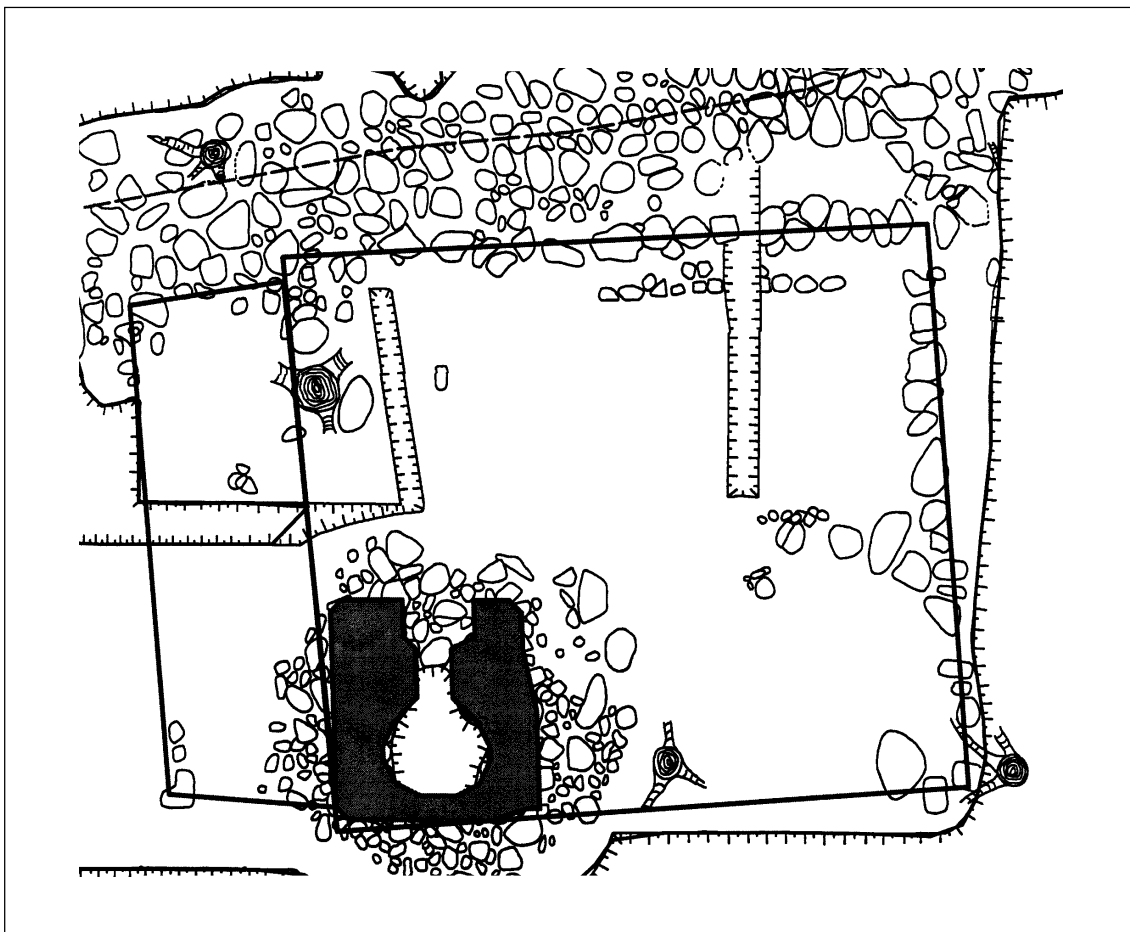
Genom de hittills genomförda undersökningarna kan vi anse det klarlagt att de påträffade anläggningarna härrör från en medeltida ödegård, ett ödesböle. Möjligen kan det röra sig om en ödelagd by, men det verkar i nuläget mindre troligt. I området finns minst tre hus, varav två med rökugnar. Detta skulle kunna peka på att det rör sig om två bostadshus och därmed en mer omfattande bebyggelse än en ensam gård.

Av de samstämmiga dateringarna får vi förutsätta att anläggningarna var i bruk under den senare delen av medeltiden, runt eller strax efter år 1400. En sannolik hypotes är att det rör sig om en av alla de marginalgårdar som upphörde att brukas som en självständig enhet under den senmedeltida agrarkrisen.

På platsen finns troligen två (eller möjligen tre) rökugnar. Den ena av dessa, anläggning 1, kan genom årets undersökningar knytas till en byggnad på syllstenar, Hus 1. Denna byggnad har sannolikt varit knuttimrad. Liknande syllstensbyggnader är kända från undersökningar i landets medeltidsstäder. På några håll, bl a i Sigtuna, har man även påträffat väggrester på syllstenarna och på så sätt kunnat dokumentera att byggnadstekniken förekom på likartade, tätlagda, syllstensrader som de i Melstad (Pettersson 1990, s 39ff).

I anslutning till den sydvästra väggen i Hus 1 finns antydningar om att byggnaden fortsatt åt sydväst. Möjligen kan detta tolkas som resterna efter en gavelsvale. Ett förslag till en rekonstruktion av en sådan byggnad har gjorts (figur 21).

Ett förslag till grundplan för Hus 1 har skissats. I förslaget har byggnaden måtten 5,70 x 6 m. I sydväst har en gavelsvale funnits som sträckt sig ca 1,50 m ut från huskroppen. Ingången har skett genom gavelsvalen och den sydvästra väggen. Rökugnen har varit placerad i byggnadens södra hörn och i denna del har väggarna vilat på ugnskonstruktionen. De mindre stenrader som framkom vid undersökningen kan vara underlag för ett trägolv eller för fasta väggbänkar.

Figur 21. Rekonstruktionsförslag på planlösning för Hus 1 som en timrad byggnad med rökugn och gavelsvale. Rekonstruktion Martin Edlund.

Hur koncentrationen av föremål till den sydöstra vägglinjen ska tolkas är oklart. Det kan innebära att den delen av rummet nyttjades för förvaring av redskap. Det skulle också kunna tolkas som att redskap hängdes upp på eller placerades mot husets utsida på den här platsen. En tredje tolkning är att det vi hittat helt enkelt är en vrå på gården där obrukbara föremål kastades för att de inte skulle ligga och skräpa framför huset. Det som komplicerar tolkningen av fyndens placering är att det inte är helt självklart var exakt väggen har gått och vad som är inomhus och utomhus.

Fynden av avslag och spliter av kvarts och hälleflinta samt fyndet av stenyxan tyder på att vi har ytterligare en tidshorisont att arbeta med inom undersökningsområdet; stenåldern. Spridningen av fynden pekar

på att vi ska söka ytterligare lämningar efter stenålderns aktiviteter söder och öster om det nuvarande undersökningsområdet.

Kan det möjligen vara så att de påträffade stolphålen hör till stenålderns aktiviteter i området eller finns det ytterligare en tidshorisont på platsen som kanske hör till järnåldern och RAÄ 31, den kvadratiske stensättningen?

Referenser

Tryckt litteratur

Bunte, Rune, 1989, agrarkris, Nationalencyklopedin, s 114-115,
Höganäs

Cserhalmi, Niklas, 1998, Fårad mark, Bygd och natur 1997, Lund

Feldt, Ann-Charlott, 2000, Ugnar i utmarken Melstad 4:7 (tidigare 4:5,
5:4) Invid RAÄ 31 Vallerstad sn Östergötland, Rapport i manus

Larsson, Lars-Olof, 1996, ödegård och ödesböle,
Nationalencyklopedin, s 423, Höganäs

Myrdal, Janken, 1990, digerdöden, Nationalencyklopedin, s 580-581,
Höganäs

Myrdal, Janken, 1999, Jordbruket under feodalismen, Det svenska
jordbrukets historia, Borås

Pettersson, Björn 1990, Stadsgården – hus och hemmiljö, Makt och
människor i kungens Sigtuna, Sigtuna.

Ritningsförteckning

Fältritningar:

- F 271/99:1 Schaktplan, Schakt B, Före avtorvning, Skala 1:20
- F 271/99:2 Schaktplan, Schakt C och D, Före avtorvning, Skala 1:20
- F 271/99:3 Schaktplan, Schakt B, Nivå 2 och nivå 3, Skala 1:20
- F 271/99:4 Schaktplan, Schakt E, Nivå 1, Skala 1:20
- F 271/99:5 Schaktplan, Schakt C och D, Nivå 2, Skala 1:20
- F 271/99:6 Schaktplan, Schakt A, Tre nivåer, Skala 1:20
- F 271/99:7 Schaktplan, Schakt B, Nivå 4, Skala 1:20
- F 271/99:8 Schaktplan, Schakt C och D, Nivå 3, Skala 1:20
- F 271/99:9 Schaktplan, Schakt C och D, Bottenplan, Skala 1:20
- F 271/99:10 Schaktplan, Schakt B, Nivå 3, Skala 1:20
- F 271/99:11 Schaktplan, Schakt E, Nivå 2, Skala 1:20
- F 271/99:12 Profil, Schakt A och C mot SV, Skala 1:20
- F 271/99:13 Schaktplan, Schakt B, Nivå 4, Skala 1:20
- F 271/99:14 Schaktplan, Schakt B, Nivå 5, Skala 1:20
- F 271/99:15 Schaktplan, Schakt E, Nivå 3, Skala 1:20
- F 271/99:16 Schaktplan, Schakt B, Nivå 7, anläggning 14, Skala 1:20
- F 271/99:17 Schaktplan, Schakt B, Nivå 6, Skala 1:20
- F 271/99:18 Profil, Schakt B, anläggning 14, Mot SV, Skala 1:20
- F 271/99:19 Schaktplan, Schakt F, Nivå 1, Skala 1:20
- F 271/99:20 Schaktplan, Schakt F, Nivå 2, Skala 1:20
- F 271/99:21 Anläggningsprofil, Schakt D, anläggning 15 och 16, Skala 1:10
- F 271/99:22 Schaktplan, Schakt B, Nivå 8, anläggning 14 Skala 1:20
Profil, Schakt B, anläggning 4, Mot NO, Skala 1:20
- F 271/99:23 Schaktplan, Schakt E, Nivå 4, Skala 1:20
- F 271/99:24 Schaktplan, Schakt C och D, Skala 1:20
Profil, Schakt D, Längs anläggning 9, mot SO, Skala 1:20
- F 271/99:25 Schaktplan, Schakt E, Nivå 5, Bottenplan, Skala 1:20
- F 271/99:26 Schaktplan, Schakt F, Nivå 3, Bottenplan, Skala 1:20
- F 271/99:27 Schaktplan, Schakt G, Bottenplan, Skala 1:20
- F 271/99:28 Schaktplan, Schakt B, Avvägningsplan, Skala 1:20

Renritningar:

- R 271/99:1 Översiktsplan över undersökningsområdet och RAÄ 31, Skala 1:200
- R 271/99:2 Schaktöversikt, Skala 1:200
- R 271/99:3 Schaktplan, Södra delen, anläggningarna 1, 5, 7, 9 och 10, Skala 1:20
- R 271/99:4 Schaktplan, Södra delen, Botten, anläggningarna 15, 16, 19 och 20, Skala 1:20
- R 271/99:5 Schaktplan, Södra delen, Botten, anläggningarna 1, 5, 7, 9, 10, 15, 16, 19 och 20 Skala 1:20
- R 271/99:6 Schaktplaner, Schakt A, anläggningarna 5,7,9,11,12 och 13, Skala 1:20
- R 271/99:7 Schaktplan, Schakt B, anläggningarna 4 och 14, Skala 1:20
- R 271/99:8 Schaktplan, Schakt B, Botten, anläggning 14, Skala 1:20
Profil H-I, anläggningarna 4 och 14, Skala 1:20
- R 271/99:9 Profil A-D, anläggningarna 5, 7, 9, 10, 11 och 13, Skala 1:20
- R 271/99:10 Profil E, Skala 1:20
- R 271/99:11 Profil F-G, Skala 1:20
- R 271/99:12 Profil, anläggningarna 15 och 16, Skala 1:10
- R 271/99:13 Spridningskarta för stenåldersfynden, skala 1:50

Samtliga ritningar återges i rapporten i förminskat skick.